

PRILOG POZNAVANJU OBREDNIH PREDMETA U NEOLITIKU SJEVERNE HRVATSKE

UDK 903.26 (497.5) "634"
Primljeno/Received: 2003. 09. 10.
Prihvaćeno/accepted: 2003. 09. 15.

Tihomila Težak-Gregl
HR 10000 Zagreb
Arheološki zavod Filozofskog fakulteta
Ivana Lučića 3
ttgregl@ffzg.hr

U članku se obrađuje novi nalaz četverokutnog žrtvenika sa životinjskim glavicama na uglovima koji potječe s poznatog lokaliteta starčevačke kulture u Cerničkoj Šagovini. Spomenuti je nalaz bio poticaj da se ponovo progovori o predmetima te vrste u okviru starčevačke kulture, o njihovu podrijetlu i razvitku te o postojanju ili nepostojanju utjecaja iz vinčanske kulture.

Ključne riječi: žrtvenik, životinjske glavice, starčevačka kultura, Cernička Šagovina, vinčanska kultura

Žrtvenik iz Kaniške Ive višekratno je objavljivan u arheološkoj literaturi (Dimitrijević 1979: 318; Težak-Gregl 1986: 93, sl. 6; Težak-Gregl 1991; Minichreiter 1992: T. 5; Težak-Gregl 1993; Dimitrijević&Težak-Gregl&Majnarić-Pandžić 1998: 74, sl. 5) no iako je uvijek naglašavan kontekst starčevačke kulture, često se postavljalo i pitanje je li i u kojoj mjeri je u njegovu oblikovanju utjecaja imala vinčanska kultura. Tomu je dijelomice razlog i činjenica da je prvobitno objavljen kao trokutasti i time doveden u vezu s trokutastim žrtvenicima vinčanske provenijencije (Dimitrijević 1979: 318 – "U istom je objektu nađen i jedan vinčanski tip trokutastog žrtvenika s protomama..."). K. Minichreiter je 1992. g. skrenula pozornost na

keramičku životinjsku glavicu – po njoj psa – iz Zadubravljja koja je stilski nedvojbeno srodna glavicama na uglovima žrtvenika iz Kaniške Ive (Minichreiter 1992: T. 1/2). Kako Minichreiter određuje Zadubravlje kao ranostarčevačko naselje (po njoj linear A stupanj), smatra da je stoga i taj tip žrtvenika već prisutan u ranom starčevačkom razvojnem stupnju koji nikako ne može imati veze s vinčanskom kulturom (Minichreiter 1992: 14).

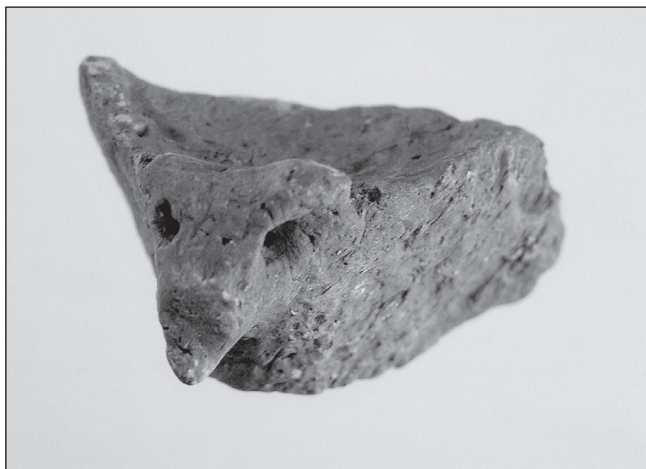
Jedan novi nalaz ponukao nas je da ponovo progovorimo o ovoj temi. Na već dobro znanom lokalitetu starčevačke kulture u Cerničkoj Šagovini kod Nove Gradiške¹ tijekom terenskih pregleda 2000. – 2001. godine pronađen je ulomak istovrsnog žrtvenika.²

---

¹ Na položaju Polje u Cerničkoj Šagovini iskopao je 1977. i 1978. g. A. Durman nekoliko jamskih objekata s keramičkim inventarom starčevačke kulture. Nalaze je S. Dimitrijević pripisao regionalnom tipu Ždralovi starčevačke kulture (Dimitrijević 1978: 96-97; Dimitrijević 1979: 252-253), dok ih je K. Minichreiter svrstala u kasnoklasičnu fazu starčevačke kulture i uvjetno odredila kao spiraloid B stupanj (Minichreiter 1992a: 12-14, 43-49, 52).

² Za sve podatke o nalazu, kao i dopuštenje da ga objavim, najsrdačnije zahvaljujem kolegici Mariji Mihaljević, kustosici Gradskog muzeja u Novoj Gradiški koja konstantno nadzire spomenuti lokalitet.

Riječ je konkretno o jednom uglu žrtvenika u obliku ne sasvim pravilne četverokutne posude na vjerojatno četiri stupaste nožice i s četiri životinjske glavice na uglovima (Sl. 1). Sam ulomak pokazuje tipičnu fakturu starčevačke keramike, oksidacijski pečene, crne jezgre, svijetlocrvenkaste površine. Glina je miješana s pljevom. Životinjska je glavica vrlo stilizirana, ali se jasno uočavaju njuška, oči i uha. Vrlo je teško reći koju životinju prikazuje. Stilski je oblikovana vrlo slično glavi psa (?) iz Zadubravlja, kao i glavicama sa žrtvenika iz Kaniške Ive. Ipak, rekli bismo da je sam rad nešto grublji i rustičniji od onoga iz Kaniške Ive. Udubina, odn. recipijent žrtvenika vrlo je plitak, a i čitav predmet nije velik, manji je i niži od onoga iz Kaniške Ive. Pokušaj rekonstrukcije žrtvenika pokazuje sljedeće dimenzije: vis. = 6 cm, šir. = 8 cm, dul. = 8 cm (Sl. 2).

Sl. 1

Kako je predmet površinski nalaz, ne raspolažemo nikakvim sigurnim arheološkim kontekstom. Možemo samo dodati činjenicu da je isto tako površinski pronađen i jedan ulomak ženske figurice (Mihaljević 2003: 3). Nalazi bez ikakve sumnje pripadaju naselju starčevačke kulture od kojeg su istražena tri jamska objekta i ognjišta, no terenski nadzor i pregled, koji se stalno provode na spomenutom položaju, jasno upućuju na postojanje još cijelog niza objekata. Oba spomenuta ulomka, žrtvenik i figurica nedvojbeno pripadaju kategoriji tzv. obrednih predmeta. Obrednim predmetima starčevačke kulture posebnu je pozornost posvetila Kornelija Minichreiter. U svom radu iz 1992. g. navodi 16 predmeta iz starčevačkih naselja na području Hrvatske koji se mogu odrediti kao kulturni (Minichreiter 1992). Među njih ubraja statuete, žrtvenike, kultne svjetiljke i amajlice te navodi da su ti predmeti obvezatni kućni inventar u svim razvijenim fazama ove kulture. Najbrojniji su ipak četverokutni žrtvenici u nekoliko različitih inačica. Sustavna višegodišnja istraživanja starčevačkog naselja na Galovu u Slavanskom Brodu znatno su obogatila repertoar obrednih predmeta. Prema voditeljici istraživanja K. Minichreiter do sad je otkriveno 74 žrtvenika i 3 statuete (Minichreiter 2002). Žrtvenike je podijelila u dvije osnovne vrste, obične i zoomorfne

(Minichreiter 2002: 21). Zajedničko obilježje običnih žrtvenika je četverokutan recipijent na četiri noge. S obzirom na oblik recipijenta razlikuje šest inačica, a nas u kontekstu nalaza iz Cerničke Šagovine zanimaju njezini tipovi 3 (žrtvenik vodoravnog recipijenta sa životinjskim protomama na uglovima) i 4 (žrtvenik izvana četverokutnog, a s unutarnje strane kružnog recipijenta s protomama na uglovima).

Tip četvrtastog žrtvenika sa životinjskim glavicama na uglovima zasad nije osobito brojan, ali vjerujem da mnogi ulomci, osobito čepastih ili stupastih nogu ili ravnih četvrtastih posudica, pripadaju upravo takvom tipu žrtvenika (primjerice Zadubravlje, jama 10/SI – noga Minichreiter 1992: 9, T. 1/1), slično kao što K. Minichreiter pretpostavlja i za životinjsku glavicu iz Zadubravlja (Minichreiter 1992: T. 1/2).

Nalaz žrtvenika iz Cerničke Šagovine, koja je nesumnjivo starčevački lokalitet i dosad nije dala nikakvih drugih nalaza, potvrđuje pripadnost spomenutog tipa žrtvenika upravo starčevačkoj kulturi. Misao o vinčanskom udjelu u oblikovanju toga tipa sve je manje uvjerljiva. Činjenica je da se taj tip žrtvenika pojavljuje upravo u onim područjima starčevačke kulture koja su najudaljenija od područja vinčanske kulture. Iako se prema dosadašnjim spoznajama Kaniška Iva i Cernička Šagovina najčešće određuju kao kasnija faza starčevačke kulture, prihvatimo li određenje Zadubravlja kao ranog starčevačkog lokaliteta, a tamošnju životinjsku glavicu kao dio žrtvenika, onda ni kronološki taj tip nema dodira s vinčanskim. Žrtvenik iz Cerničke Šagovine potvrđuje, dakle, misao K. Minichreiter iz 1992. g.: "Otkriće figure psa u Zadubravlju, datirano u stupanj linear A, koja je možda bila dio žrtvenika, ukazuje na mogućnost drugačijeg razvoja žrtvenika na području srednje i zapadne Slavonije. Nalazimo naime sve više elemenata da razvoj vinčanskih žrtvenika pratimo od starijih starčevačkih uzora, a ne da tvrdimo kako su starčevački izrađeni po uzoru na vinčanske." Misao da su žrtvenici vinčanske kulture preuzeti vjerojatno iz starčevačke kulture iznio je i S. Stanković u svojoj obradi žrtvenika i prosopomorfni poklopaca iz Vinče (Stanković 1986) gdje ukazuje na činjenicu da među žrtvenicima starčevačke i Criš kulture postoje oblici koje se pojavljuju i u svim razdobljima vinčanske kulture (Stanković 1986: 14-15). On, međutim tu uzima u obzir žrtvenike pravokutnog recipijenta na četiri noge, ali bez protoma na uglovima – za njih smatra da su stvoreni tijekom kasnih faza starčevačke kulture, a potom se u nešto promijenjenom obliku zadržavaju i u svim razvojnim stupnjevima vinčanske kulture.

U samoj se Vinči pojavljuju na dubinama od 9,2 m pa do 4,2 m. Zanimljivo je, međutim, da se životinjske protome, slične onima sa žrtvenika iz Kaniške Ive i Cerničke Šagovine, češće pojavljuju na trokutastim žrtvenicima i to osobito u najdubljim slojevima gdje su najbrojniji i najkvalitetniji (Stanković 1986: 8). Upravo je to svojedobno bilo razlogom zašto je i žrtvenik iz Kaniške Ive bio rekonstruiran kao trokutasti (Dimitrijević 1979: 318), sve dok u keramičkom materijalu nije

naknadno pronađen i ulomak koji ga je odredio kao četverokut. Kod dobrog dijela primjeraka koje donosi Stanković, riječ je o relativno malim ulomcima žrtvenika, i zapravo je teško sa sigurnošću reći pripadaju li oni trokutastom ili četverokutnom obliku (primjerice Stanković 1986: T. 1/ 4,5; T. 5/ 4,7). Slično važi i za naš primjerak iz Cerničke Šagovine koji je tek na osnovi sličnosti sa žrtvenikom iz Kaniške Ive rekonstruiran kao četverokut.

Sl. 2

Običaj izrade žrtvenika poklapa se s vremenom pojave keramičke proizvodnje, no ostaje otvoreno pitanje nisu li se i ranije izrađivali od nekog drugog materijala podložnog propadanju. Činjenica je da su obredni predmeti tipa žrtvenika vrlo rijetki u ranim neolitičkim kulturama poput Protosesklo kulture u Tesaliji, ali njihov broj raste s Karanovo-Čavdar-Kremikovci horizontom u Bugarskoj i osobito sa starčevačkom i njoj srodnim kulturama. Zajednička obilježja su im geometrijski oblik, kocke ili kvadra, četiri noge i plitka udubina, odnosno recipijent. Uglovi mogu imati jednostavne izbočine, ili dodatke u obliku životinjske glavice, ali mogu biti i bez ičega. Kao što je već rečeno, većina žrtvenika ima stalan oblik četverokuta, bilo kocke bilo kvadra. To je statičan oblik ukotvljen na četiri strane koji simbolizira zaustavljanje ili odabrani trenutak (Chevalier&Gheerbrant 1994). Iz toga proizlazi činjenica da mnogi obredni predmeti i sakralni prostori imaju četverokutan oblik: žrtvenici, svetišta, hramovi. O značenju pak i simbolici životinjskih glavica teško je govoriti jer su uglavnom vrlo stilizirane, pa ne znamo odnose li se na neku točno određenu životinju ili su naprosto opći simbol za bilo koju životinju.

Kakva je bila uloga i namjena ovih žrtvenika u neolitičkim zajednicama? Njihova zajednička obilježja upućuju na sličnu funkciju: veličina im odgovara manjoj posudi, mahom je riječ o prijenosnim predmetima koji nisu fiksirani niti ugrađeni, oblik im je konzistentan što sve ukazuje na jaku tradiciju koja se nije mijenjala tijekom života različitih kultura. Neovisno o tome kojem podtipu pripadaju svi žrtvenici imaju plitku

udubinu ili posudu na gornjoj površini. Zboga toga, kao i zbog već spomenute činjenice da su lako prenosivi, jedno od češćih objašnjenja bilo je da su to svjetiljke.

No u tom bi slučaju u udubinu trebalo staviti kakvo ulje ili životinjsku mast koji bi svojim sagorijevanjem davali svjetlost. Međutim, udubine su uglavnom vrlo male i plitke i mast koja bi u njih stala, mogla bi goriti tek minutu. Dva novija nalaza iz Mađarske, s lokaliteta kasne lendelske kulture Zalaszentbalázs-Szólóhegyi mező, podvrgnuta su temeljitim analizama i ni u jednoj udubini nisu nađeni ostaci nečega što bi gorilo (Bánffy 1997: 53-54). Drugi pak nalazi, poput onoga iz Tešetice-Kyjovice (Kazdová&Košťuřík 1993, Cat. no. 89) sačuvali su u udubini tragove crvene boje koja nikako nije kompatibilna s nečim što bi gorilo. Postojanje udubine, odnosno recipijenta ipak navodi na pretpostavku kako su ti predmeti bili izrađeni da bi se nešto u njih stavljalo ili nešto u njima držalo. Zbog male količine koja bi u njih stala, to je moralo biti nešto vrijedno, makar i u simboličkom smislu. Ideja koja se nameće jest ona o prinošenju žrtve, najvjerojatnije običaja prinošenja prvih plodova nakon nove žetve ili berbe, tako imanentnog poljodjelskim zajednicama. Potvrde takvim običajima susreću se kroz čitavu povijest, a etnografske su paralele upravo bezbrojne (Frazer 2002). Dakle, prvi se ubrani plodovi kao zahvalnica prinose višoj sili ili božanskim bićama zaslužnim za njihov urod. U tu je svrhu dovoljno tek nekoliko zrna, bobica ili komadića koji se lako mogu smjestiti u udubinu žrtvenika.

Tumačenju obrednih predmeta svakako bi trebao pripomoći arheološki kontekst njihova nalaženja. Na žalost, od velikog broja nalaza žrtvenika, tek mali postotak ima sačuvan kontekst. Najčešće potječu iz nastambi i tada su uglavnom smješteni negdje u blizini ognjišta (u tom slučaju ponovo njihova funkcija kao svjetiljke postaje upitna) koja su u većini prapovijesnih zajednica najvažnije mjesto u kući. Dio nalaza potječe iz različitih naseobinskih jama, pretežito otpadnih. Neke se jame, međutim, smatraju žrtvenim jamama tj. bothroima, no s takvim određenjem treba biti vrlo oprezan. Naime, često se događa da se takvim jamama kulturni kontekst pripisuje upravo temeljem nalaza žrtvenika ili keramičkih figurica, odn. predmeta kojima se pripisuje kulturna namjena, ali ne i ostalih elemenata (poput primjerice neuobičajenih okolnosti naslaga i jasnih tragova ponovljene uporabe, što se odražava u obliku sterilnih slojeva ili slojeva paljevine između dva slična kulturna sloja s nalazima).

Dakle, sudeći prema skromnim zabilježenim okolnostima nalaza, žrtvenici se ipak najčešće nalaze unutar kuća. O kakvim je kućama riječ? Svakodnevnim, stambenim objektima, ili onima posebne namjene koje možemo smatrati svojevrsnim svetištima? E. Bánffy smatra da se o svetištima ne može govoriti prije brončanoga doba (Bánffy 1997: 66-71). Po njoj tijekom ranijih razdoblja može biti riječ tek o kulturnim mjestima,

kultnom kutu u kući. Zapravo ta mjesta i nisu služila kultu nego svojevrsnim komunalnim svrhama, poput inicijacije, žetvenih svečanosti, zazivanja kiše isl. K. Minichreiter u starčevačkim naseljima u Zadubravlju i Galovu vidi izdvojene obredne prostore. S. Stanković pak pretpostavlja da se glavni žrtveni obred odvijao na određenom mjestu u naselju, na pravom, velikom žrtveniku³ odakle je zatim svaka obitelj uzimala dio žrtve, stavljala je u mali kućni žrtvenik i odnosila u svoju nastambu u za to predviđeni prostor, obično negdje uz ognjište (tzv. parcijalna žrtva) (Stanković 1986: 12).

Nalazi žrtvenika vrlo su često fragmentarni, upravo poput našeg iz Cerničke Šagovine, lomovi i oštećenja najčešće su stari. Znači li to da su žrtvenici bili namjerno razbijani? Običaj razbijanja obrednih predmeta nije nepoznat: sam postupak proizlazi iz biti kulta kojemu služe spomenuti predmeti. Primjerice uništavanje tj. razbijanje keramičke figure tijekom obreda treba slomiti i uništiti moć koju ona utjelovljuje ili simbolizira. Takvo tumačenje nije, međutim, prihvatljivo za žrtvenike koji najvjerojatnije ipak nisu razbijani namjerno. Oni nisu imali svetu moć koju su imale figure, tek su

služili kao važni rekviziti u domaćim obredima koji su se nakon što su ispunili svoju zadaću, mogli odbaciti bez ikakve štete u otpadnu jamu. Stoga ni njihova kvaliteta nije bila bitna neolitičkim ljudima. Oni su ih izrađivali u različitim prilikama za različita događanja, možda unutar godišnjeg ciklusa. Imali su, dakle, votivnu, žrtvenu ulogu, ali koja nije dugo trajala, pa su se i žrtvenici mijenjali od prigode do prigode.

Žrtvenik iz Cerničke Šagovine bez daljnega pripada istoj kategoriji predmeta starčevačke kulture kao i onaj iz Kaniške Ive, i njihovo je značenje identično. Oba predmeta, zajedno s onima koje je objavila K. Minichreiter, ukazuju na njihovu stalnu prisutnost u starčevačkoj kulturi, od najstarijih do najmlađih stupnjeva razvitka. Iako zasad još uvijek relativno malobrojni, četvrtasti žrtvenici starčevačke kulture u Hrvatskoj pokazuju jasan razvoj od najjednostavnijih oblika s ravnim rubom recipijenta, do najsloženijih sa životinjskim glavicama na uglovima recipijenta. Njihovo podrijetlo treba tražiti već u starijem neolitiku, ali tradicija njihove uporabe nastavlja se i u kasnim neolitičkim kulturama poput vinčanske, potiske i lendelske.

POPIS LITERATURE

- Bánffy 1997 E. Bánffy: *Cult Objects of the Neolithic Lengyel Culture*. Archeolingua, series minor 7. Budapest
 Chevalier&Gheerbrant 1994 J. Chevalier & A. Gheerbrant: *Rječnik simbola*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
 Dimitrijević 1979 S. Dimitrijević: Sjeverna zona. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja II – Neolit*. Sarajevo, 229-360
 Dimitrijević&Težak-Gregl&Majnarić-Pandžić 1998 S. Dimitrijević & T. Težak-Gregl & N. Majnarić-Pandžić: *Prapovijest*. Zagreb
 Frazer 2002 J.G. Frazer: *Zlatna grana. Podrijetlo religijskih obreda i običaja*. (prev. D. Telečan). Zagreb
 Každová&Koštuřik 1993 E. Každová & P. Koštuřik: Erforschung der neolithischen Lokalität bei Tešetice-Kýjovice in den Jahren 1986-1990. Arh. Ústav Akademie ved České Rep. v Brně. Brno, 11-29
 Mihaljević 2003 M. Mihaljević: Fragmenti arheološke topografije Novogradiškog kraja – Katalog izložbe, svibanj-rujan 2003, Nova Gradiška
 Minichreiter 1992 K. Minichreiter: Kultni predmeti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 9, Zagreb, 7-23
 Minichreiter 1992 a K. Minichreiter: *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj*. Zagreb
 Minichreiter 2002 K. Minichreiter: Žrtvenici i idoli starčevačkog naselja na Galovu u Slavonskom Brodu. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 19, Zagreb, 11-31
 Stanković 1986 S. Stanković: *Žrtvenici i prosopomorfni poklopci iz Vinče*. Beograd
 Težak-Gregl 1986 T. Težak-Gregl: Kaniška Iva. U: 40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, 93
 Težak-Gregl 1991 T. Težak-Gregl: Naselje korenovske kulture u Kaniškoj Ivi. Opuscula archaeologica 15, Zagreb, 1-23
 Težak-Gregl 1993 T. Težak-Gregl: *Kultura linearnotrakaste keramike u središnjoj Hrvatskoj*. Zagreb

³ Takvi veliki žrtvenici otkriveni su u pojedinim vinčanskim naseljima, primjerice u Divostinu, Zelenikovu, pa i u samoj Vinči (v. Stanković 1986: bilj. 7,8,9)

ZUSAMMENFASSUNG

BEITRAG ZUR KENNNTNIS DER NEOLITHISCHEN KULTGEGENSTÄNDE IN NORDKROATIEN

Schlüsselwörter: Altar, Tierköpfe, Starčevo-Kultur, Cernička Šagovina, Vinča-Kultur

Der Altar aus Kaniška Iva wurde mehrmals in der archäologischen Literatur veröffentlicht (Dimitrijević 1979; Težak-Gregl 1986: 93, Abb. 6; Težak-Gregl 1991; Minichreiter 1992: T. 5; Težak-Gregl 1993; Dimitrijević & Težak-Gregl & Majnarić-Pandžić 1998: 74, Abb. 5) und obwohl immer der Kontext der Starčevo-Kultur hervorgehoben wurde, stellte man sich die Frage, inwieweit die Vinča-Kultur seine Gestaltung beeinflusst hat. Dazu beigetragen hat auch die Tatsache, dass er zuerst als dreieckiger Altar veröffentlicht wurde und somit in Verbindung mit den dreieckigen Altären der Vinča-Herkunft gebracht wurde (Dimitrijević 1979: 318). Ein neuer Fund hat uns verleitet wieder über dieses Thema zu sprechen. Auf der schon bekannten Lokalität der Starčevo-Kultur in Cernička Šagovina bei Nova Gradiška¹ wurde während des Geländebegehung ein Fragment eines gleichartigen Altars gefunden.² Es handelt sich dabei um eine Altarecke in Form eines nicht ganz regelmässigen, viereckigen Gefässes auf wahrscheinlich vier stoppelförmigen Füßen und mit vier Tierköpfen an den Ecken. Das Fragment selbst hat eine typische Faktur der Starčevo-Keramik, oxydationsgebrannte, schwarze Kerne, hellroze Flächen. Der Ton ist mit Spreu vermischt. Der Tierkopf ist sehr stilisiert, aber die Schnauze, die Augen und Ohren sind klar erkennbar. Es ist sehr schwierig zu sagen, welches Tier es darstellt. Die stilistische Gestaltung ähnelt sehr dem Hundekopf (?) aus Zadubravlje (Minichreiter 1992: T. 1/2), sowie den Köpfen auf dem Altar aus Kaniška Iva. Trotzdem würden wir sagen, dass die Ausarbeitung selbst etwas gröber und rauher ist als die aus Kaniška Iva. Da es sich bei diesem Gegenstand um einen Oberflächenfund handelt, verfügen wir über keinen sicheren archäologischen Kontext mit Ausnahme der Tatsache, dass es sich um eine Lokalität der Starčevo-Kultur handelt. Kornelija Minichreiter schenkte besondere Aufmerksamkeit den Ritualgegenständen der Starčevo-Kultur. In ihrer Arbeit aus dem Jahr 1992 führt sie 16 Gegenstände aus Starčevo-Siedlungen in Kroatien auf, die man als Kultgegenstände bestimmen kann (Minichreiter 1992). Dazu zählt sie Statuetten, Altäre, Kultlampen und Amulette und sie fügt hinzu, dass diese Gegenstände zum obligatorischen Hausinventar in allen Entwicklungsphasen dieser Kultur gehören. Die zahlreichsten sind doch die viereckigen Altäre in einigen unterschiedlichen Varianten. Vieljährige Forschungen von Siedlung der Starčevo-Kultur in Slavonski Brod haben das Repertoire der Ritualgegenstände erweitert. Gemäss K. Minichreiter wurden bisher 74 Altäre und 3 Statuetten entdeckt (Minichreiter 2002). Sie hat die Altäre in zwei Grundarten eingeteilt,

gewöhnliche und zoomorphe (Minichreiter 2002: 21). Das gemeinsame Merkmal der gewöhnlichen Altäre ist das viereckige Gefäss auf vier Füßen. Der Typus des viereckigen Altars mit Tierköpfen an den Ecken ist bisher nicht besonders zahlreich, aber ich glaube, dass viele Fragmente, besonders diejenigen von stoppelförmigen oder pfostenförmigen Füßen oder von geraden, viereckigen Gefässchen, gerade zu diesem Altartypus gehören (z.B. Zadubravlje, Grube 10/SJ-Fuss, Minichreiter 1992: 9, T. 1/1), ähnlich wie K. Minichreiter auch für den Tierkopf aus Zadubravlje annimmt (Minichreiter 1992: T. 1/2).

Der Altarfund aus Cernička Šagovina, das zweifellos eine Starčevo-Lokalität ist und bisher keine weiteren Funde gebracht hat, bestätigt die Zugehörigkeit des erwähnten Altartypus der Starčevo-Kultur. Der Gedanke, dass die Vinča-Kultur Anteil in der Gestaltung dieses Typus hatte, wird immer weniger überzeugend. Fakt ist, dass dieser Altartypus genau in den Gebieten der Starčevo-Kultur erscheint, die am weitesten von den Gebieten der Vinča-Kultur entfernt sind. Obwohl, gemäss der bisherigen Erkenntnisse Kaniška Iva und Cernička Šagovina meistens als Spätphase der Starčevo-Kultur bestimmt werden, und wenn wir billigen, dass Zadubravlje als frühe Starčevo-Lokalität und der dortige Tierkopf als Altarteil bestimmt wird, so hat dieser Typus auch chronologisch keine Verbindung mit der Vinča-Kultur.

Der Anfertigungsbrauch der Altäre deckt sich zeitlich mit dem Erscheinen der Keramikherstellung, aber die Frage stellt sich, wurden nicht früher schon Altäre aus einem anderen, dem Verfallenen ausgesetzten Material angefertigt. Kultgegenstände wie Altäre sind rar in den frühen neolithischen Kulturen wie Protosesklo-Kultur in Thesalien, aber ihre Zahl wächst mit der Starčevo-Kultur und mit ihr verwandten Kulturen. Ihre gemeinsamen Merkmale sind geometrische Form der Würfel oder Quader, vier Füße und eine flache Vertiefung, bzw. Gefäss. Welche Rolle und Bestimmung hatten die Altäre in neolithischen Gemeinschaften? Die erwähnten gemeinsamen Merkmale verweisen auf eine ähnliche Funktion: ihre Grösse entspricht einem kleineren Gefäss, hauptsächlich handelt es sich um tragbare Gegenstände, die weder fixiert noch eingebaut sind, ihre Form ist konsistent, was auch auf eine starke Tradition verweist, die sich im Verlauf des Lebens verschiedener Kulturen nicht geändert hat. Die leichte Vertiefung oder das Gefäss auf der oberen Fläche führt zur Annahme, dass diese Gegenstände angefertigt wurden, damit etwas in sie gelegt wurde oder damit etwas in ihnen aufgehoben wurde. Wegen der kleinen Menge, die in ihnen Platz hat, müsste dies etwas wertvolles gewesen sein, wenn auch nur im symbolischen Sinn. Die Idee, die aufgedrängt wird, ist die der Opferdarbringung, wahrscheinlich

¹ Auf der Position Polje in Cernička Šagovina hat 1977 und 1978 A. Durman einige Grubenobjekte mit Keramikinventar der Starčevo-Kultur ausgegraben. Die Funde hat S. Dimitrijević dem regionalen Typus Ždralovi der Starčevo-Kultur zugeschrieben (Dimitrijević 1978: 96-97; Dimitrijević 1979: 252-253), während K. Minichreiter sie in die spätclassische Phase der Starčevo-Kultur eingeordnet hat und sie bedingt als Spiraloide Stufe B bestimmt hat (Minichreiter 1992a: 12-14, 43-49, 52)

² Für alle Fundangaben sowie für die Erlaubnis sie kundzugeben bedanke ich mich herzlich bei Kollegin Marija Mihaljević, Kustodin des Stadtmuseums in Nova Gradiška, die stets die erwähnte Lokalität bewacht.

der Darbringungsbrauch der ersten Erträge nach der neuen Ernte oder Lese, der so immanent für die Ackerbaugemeinschaften war. Bestätigungen für solche Bräuche werden in die ganze Geschichte angetroffen und die ethnographischen Parallelen sind unzählig (Frazer 2002). So werden also die erstegepflückten Früchte als Dank der höheren Macht oder himmlischen Wesen, die verdienstlich für die Ernte sind, dargebracht. Für diesen Zweck genügen bloss einige Körner, Beeren oder Stückchen, die einfach in die Altarvertiefung gelegt werden können. Das Erläutern der Ritualgegenstände müsste auf jeden Fall vom archäologischen Kontext ihrer Funde unterstützt werden. Leider hat von der grossen Fundzahl der Altäre nur ein kleiner Prozentteil einen erhaltenen Kontext. Meistens stammen sie aus Behausungen und dann sind sie vorwiegend irgendwo in der Nähe der Feuerstellen untergebracht, die in den meisten urgeschichtlichen Gemeinschaften der wichtigste Platz im Haus sind. Um was für Häuser handelt es sich? Um alltägliche Wohnobjekte oder um solche mit besonderen Bestimmungen, die wir als eigenartige Kultstätten berachten können. E. Banffy meint, dass man vor der Bronzezeit nicht von Kultstätten sprechen kann (Banffy 1997: 66-71). Ihrer Meinung nach kann in den früheren Perioden höchstens von Kultstellen, oder einer Kulthecke im Haus die Rede

sein. Eigentlich dienten diese Orte nicht dem Kult sondern eigenartigen Kommunalzwecken, wie Initiation, Erntefeierlichkeiten, Regenanrufungen u. Ä. S. Stanković wiederum nimmt an, dass das Hauptopferitual an einem bestimmten Ort in der Siedlung stattfand, an einem echten, grossen Altar³, von wo dann jede Familie einen Teil des Opfers nahm, ihn in einen kleinen Hausaltar legte und in ihre Behausung an einen dafür vorgesehenen Platz irgendwo in der Nähe der Feurestelle brachte - sog. Partialopfer (Stanković 1986: 12).

Der Altar aus Cernička Šagovina gehört ohne weiteres zur selben Kategorie von Gegenständen der Starčevo-Kultur ebenso wie der aus Kaniška Iva und auch ihre Bedeutung ist identisch. Beide Gegenstände zusammen mit denjenigen, die K. Minichreiter veröffentlicht hat, weisen auf ihre Anwesenheit in der Starčevo-Kultur, von den ältesten bis zu den jüngsten Entwicklungsstufen. Selbst wenn bisher relativ wenige, zeigen die viereckigen Altäre der Starčevo-Kultur in Kroatien eine klare Entwicklung von den einfachsten Formen mit geradem Gefässrand bis zu den komplexesten mit Tierköpfen an den Gefässecken. Ihre Herkunft muss man schon im älteren Neolithikum suchen, aber die Tradition ihrer Anwendung setzt sich auch in den späten neolithischen Kulturen wie der Vinča-Kultur, Tisza-Kultur und Lengyel-Kultur fort.

Übersetzt von K. Muretić

---

³ Solche grossen Altäre wurden in einzelnen Vinča-Siedlungen entdeckt, z.B. in Divostin, Zelenikovo und in der Vinča selbst (siehe Stanković 1986: Anmerkung 7, 8, 9)